

EGYETEMISTÁK AZ ESTERHÁZY HERCEGI LEVÉLTÁRBAN 1925-BEN

VISKOLCZ NOÉMI
Miskolci Egyetem
Történettudományi Intézet

Hajnal István történész 1925 áprilisában már a harmadik tavaszt kezdte meg Esterházy Pál herceg levéltárosaként, amikor látva az elé tornyosuló feladatokat, az jutott eszébe, hogy bölcsészhallgatókat kellene alkalmazni a nagy mennyiségű irat rendezése érdekében. A hercegi levéltár állományai ugyanis több kastélyban rendetlenül szekrényekben, asztalokon vagy a földön heverték, és Hajnalnak az egyéb teendői mellett egyszerűen nem jutott ideje a feldolgozásra. Az alábbiakban Hajnal István, az Esterházy-hitbizomány tisztviselői és az egyetemisták közötti levelezésből válogattam össze néhány dokumentumot Kalmár János tiszteletére, aki maga is sokat kutatta a hercegi levéltár anyagát.¹

* * *

Hajnal István (1892–1956) történész és levéltáros 1922 őszétől állt az Esterházy-hitbizomány szolgálatában, ahol a 400 éves óriási magánlevéltár vezetése és fejlesztése mellett a könyvtár gondozása is a feladatai közé tartozott.² A hercegi levéltár és a könyvtár az első világháborút követő években több ok miatt is nehéz helyzetben volt. 1920-ban váratlanul elhunyt a hitbizomány tulajdonosa és a családfő herceg, Esterházy Miklós (1869–1920), fiát és utódját, Pál herceget (1901–1989) előbb nagykorúsítani kellett a feladatok átvételéhez. Az első világháborút lezáró békerendszer pedig a család birtokait szakította szét, és az addig a magyarországi Fraknón és Kismartonban lévő levéltárak osztrák fennhatóság alá kerültek. A beavatkozástól és eltulajdonítástól való félelem miatt Esterházy Pál a kismartoni törzslevéltár költöztetése mellett döntött, így 1921 augusztusában ezt az állományt Eszterházára szállították, míg a fraknói, jórészt birtokigazgatási és gazdasági anyag helyben maradt. Hajnal tehát ezzel az állapottal

¹ KALMÁR János: Nikolaus II. Esterházy, der „Prachtliebende (1714–1790) als Kunstmäzen. In: MUSICORUM 2009, 29–35., Uő: Adalékok Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ pályájához. In: *Századok* 153 (2019), 1141–1166., Uő: Esterházy II. Pál Antal nápolyi követ életéhez. In: *A magyar múltat kutatni, írni és láttatni – ez által szolgálni a hazát. Tisztelgő kötet J. Újváry Zsuzsanna 25. Pázmányos éve előtt.* (Szerk.): BÍRÓ Bence/MISKI Péter/TÖRTEI Renáta. Budapest – Piliscsaba: Szent István Társulat 2020, 357–389.

² VISKOLCZ Noémi: *A herceg történése: Hajnal István az Esterházyak szolgálatában 1922–1930.* Budapest: Kossuth – Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára 2019 (Esterhazyana), 23.

szembesült, illetve azzal, hogy Eszterháza csak egy ideiglenes állomáshelynek bizonyult 1921–1926 között. A főlevéltár Budán, a Tárnok utcai palotában találta meg a végleges helyét éppen Hajnal irányításával 1926 augusztusában.³ Ezt megelőzően 1921-től a különböző birtokközpontokból, például Kőszegről, Lakompakról, Lékáról és Dombóvárról is folyamatosan hordták be az ott megtalált iratokat, térképeket, könyveket, így a már meglévők mellett további nagy mennyiségű iratanyag halmozódott fel Kismartonban és Eszterházán. A rendezetlenség és az iratok rossz fizikai állapota akadályozta a hitbizomány működését azzal, hogy a jogügyletekhez szükséges dokumentumokat nem lehetett megtalálni.⁴

Hajnal István a zűrzavar felszámolására egy szokatlan javaslattal állt elő 1925 tavaszán. Kérdősködni kezdett a hitbizomány Központi Igazgatóságánál, hogy lehetséges-e főiskolások alkalmazása a levéltárban, ahol azt a választ kapta, hogy „a különféle főiskolai diákegyesületek minden évben akciót indítanak, hogy a menekült főiskolások a nyári szünidőre uradalmaknál és nagyobb vállalatoknál helyeztessenek el”.⁵ Ezeket a diákokat a herceg engedélyével általában mezőgazdasági munkára vagy irodában alkalmazták ellátásért, lakhatásért és tiszteletdíjért cserében. Hajnal világossá tette, hogy az általa igénylendő egyetemistákra másféle teendők várnak:

„nagyobb tömeg irat felállításáról lesz majd szó és ez alkalommal mindjárt rendbe kellene szedni az irathalmazokat, jegyzékelní azokat úgy, hogy azután már a távolból is tudjak disponálni iratok keresését illetőleg s így az iratok haszna a Hitbizomány ügyeinél minden körülmény között kiaknázható legyen. E nyárra szeretném azonkívül programba venni a fraknói iratok tüzetesebb leltározását is.”⁶

A biztató kilátások után két németül tudó, megbízható és törekvő egyetemi hallgató alkalmazását kérelmezte, s ehhez régi egyetemi tanára és pártfogója, Domanovszky Sándor (1877–1955) történészprofesszor segítségét is igénybe kívánta venni.⁷ Horváth Gábor, a herceg titkára és bizalmasa⁸ váratlanul nem kettő, hanem hat bölcsészhallgató felvételét engedélyezte, munkájukért az utazás megtérítését, a következő évi tandíj kifizetését és teljes ellátást ígért.⁹ Hajnal azonnal Domanovszkyhoz fordult.

³ RESS Imre: Hajnal István, a kismartoni hercegi levéltáros. In: *Korall* 15–16 (2004), 296–297., Viskolcz, 698.

⁴ RESS, 291–292.

⁵ Az Esterházy Hercegi Hitbizomány Központi Igazgatósága Hajnal Istvánnak, Eszterháza, 1925. április 16. Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL), Magánlevéltárak, Az Esterházy hercegi család levéltára, A levéltárral kapcsolatos iratok, (P 114). Generalarchiv, 25. doboz, f. 1119.

⁶ Hajnal István Esterházy Pálnak, Kismarton, 1925. április 27. (fogalmazvány). MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1120–1121.

⁷ Uo., Domanovszkyhoz: GRANASZTÓI György: Egy történész időszerűsége. Domanovszky Sándor. In: *Történelmi Szemle* 27 (1984), 303–312.

⁸ VISKOLCZ, 25.

⁹ Horváth Gábor Hajnal Istvánnak, Budapest, 1925. június 12. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 941.

Mélyen tisztelt Professzor úr!

Egy nagy kérésem lenne Öhercegsége megbízatásából. Az ügy is eléggé kedves – tán nem veszed rossz néven, ha fáradságot okozok vele. A herceg úr megengedte, hogy az idei szünetidőre 6 egyetemi hallgatót vegyek magamhoz a szerte heverő irattári anyag rendezésére. Tudniillik a levéltáron kívül mindenfelé elszórva szekérszámra hevernek régi iratok, a XVI. századtól kezdve- ezeket akarom most összegyűjteni és nagyjából rendezni. Nem tudom, nem késő-e egy kissé a dolog – nem széledtek-e már el a hallgatók?

Javadalmazásuk persze nem lenne túlságosan fényes, de annyi mégis, hogy a nyarat önköltségükön eltölthetik. Lakás, ételmezés, utazási költség és a jövő évi első szemeszterre való tandíj megtérítése. Ez utóbbi tétel nem tudom, hogy fog kialakulni, de remélem, hogy fejenkint másfél milliót sikerül nekik juttatnom. Lehetőleg olyan hallgatók kellenének, kik németül is tudnak, legalább valamennyire – mert az anyag túlnyomó része német.

Azt hiszem, helyeselni fogod, Méltóságos Uram, ha azon az állásponton vagyok, hogy a hallgatók feladatát komolyan fogjuk fel és tényleg produkáljunk valamit. A herceg illuzióit fenn kell tartanunk a feladat komolysága iránt. Ezért lehetőleg ambiciózus fiúk kellenének. Mindazonáltal napi 6 órai elfoglaltság teljesen elegendő lenne és többi idejükkal szabadon rendelkezének. Két hallgató jönne Eszterházára, kettő Fraknóra, egy Kismartonba, egy váltakozva Kismarton, Lakompak és Eszterházára.

Igen kérek, Professzor Úr, kegyeskedjél választ adni, hogy vállalhatod-e a hallgatók kiszemelését. Én e hó közepén Pestre utazom, s akkor perfectuálhatjuk a dolgot s mindjárt jöhetnének is. Aki Burgenlandba akar jönni (Kismarton, Fraknó, Lakompak) az lehetőleg szerezzon útlevelet. Bocsánatot kérek, hogy kérésemmel alkalmatlankodom – de a Herceg úrnak is mindenekelőtt a Te neved jutott eszébe.

Szíves válaszodat kérve, maradok mély tisztelettel
alázatos híved, Hajnal István¹⁰

Domanovszky válasza nem maradt fenn, de Hajnal Budapestre utazott, és valóban sikerült a professzor támogatásával hallgatókat toboroznia. Erről és a rájuk váró feladatokról így írt a Központi Igazgatóságnak június vége felé:

„Ő Hercegsége magas utasítására a múlt napokban Budapesten jártamkor kilenc egyetemi hallgatót fogadtam fel a nyár folyamán végzendő levéltári munkálatokra, amit a Nagytek[intetű] Igazgatóságnak tisztelettel jelentenem batorokodom.

Három hallgatót Eszterházán szándékozom foglalkoztatni az ott létesítendő levéltári raktár felállítására körül. Tudtommal a három hallgató elhelyezése és étkeztetése körül nem forog fenn nehézség és batorokodom tisztelettel kérni az Igazgatóság ezirányú szíves rendelkezéseit.

¹⁰ Hajnal István Domanovszky Sándornak, Kismarton, 1925. június 6. Magyar Tudományos Akadémia Könyvtára Kézirattára, Domanovszky Sándor hagyatéka, (Ms 4524), Nr. 359.

Három hallgató Fraknón, három Kismartonban dolgozna a nyár nagyobb részében. Fraknón az ott levő 27 szobát elfoglaló iratokról készítenek kimerítőbb jegyzéket; Kismartonban egy hallgató a 8 szobára menő modernebb irattárat rendezi, egy a könyvtár rendezésében segít, végül egy hallgató a főlevéltári szolgálatról megválni készülő Petrik titkár úr helyét foglalná el ideiglenesen.

Fraknón a három hallgató a várban nyer elhelyezést, Kismartonban a vendégszobákban; ez utóbbi helyen megüresedett ugyan Balogh erdőmérnök lakása, de azt tudtommal Behr titkár úr már a nyár időszakára egy Landtagsképviselőnek elígérte. Behr titkár úr jelenleg szabadságon lévén, nem beszélhettem vele; amennyiben a Nagytek[intetű] Igazgatóság a vendégszobák mentesítése érdekében e lakásról intézkedni kívánna, tisztelettel kérem utasítását.

Ő Hercegsége szóbeli utasítást kegyeskedett adni, hogy a hallgatók élelmezéséről úgy gondoskodjam, hogy a nyár üdülés és erőgyűjtés legyen számukra. Sajnos, ez Fraknón és Kismartonban nem könnyen keresztülvihető feladat. Fraknón egyedül a vár közelében levő vendéglőről lehet szó, miután le a faluba nem lehet utasítani a hallgatókat minden étkezésre. Árajánlatot kértem a vendéglőstől s az reggeli, ebéd és vacsora díjául napi 35.000 koronát szabott meg az esetben, ha állandóan ott érkeznek. Természetesen szerényebb étkezésről van szó, nem mindennapi húséttel; s a délutáni uzsonna is hiányoznék.

Kismartonban közkonyháktól kértem ajánlatot, miután a vendéglők igen drágák; ebéd és vacsora díja ezeknél 35.000 korona; tehát a reggeli még nincs is ez árba belefoglalva. Az az ellátás tehát, melyben Eszterháznál részesülnek a hallgatók, s amelyet Ő Hercegsége utasítása szellemében irányul ohajtanék venni Fraknón és Kismartonban, e helyeken kb. 40.000 koronáért fejenként és naponként lenne elérhető a legjobb esetben is.

E körülményekről jelentést tettem Ő Hercegségének, s javasoltam, hogy Burgenlandban egy hallgató napi élelmezése 40.000 koronában állapíttassék meg s minden kifogásnak elejét veendő, tetszésükre bízássék, készpénzben veszik-e fel ez összeget vagy részünkről történjék-e gondoskodás étkeztetésükről. Ő Hercegsége huzamosabb távolléte miatt azonban azon tiszteletteljes kéréssel fordulok a Nagytek[intetű] Igazgatósághoz, kegyeskedjék a javaslat fölött döntést hozni és utasításaival ellátni, mert a hallgatók már júl[ius] 1-jén munkába állanak.

Végül jelenteni bátorkodom, hogy a Kőszegen, Lakompakon és Lékán levő anyag összegyűjtése miatt egy ideig e helyeken is kívánok majd foglalkoztatni hallgatókat; miután ily módon egy-két utazásra is lesz majd szükség, javaslom, hogy a hallgatók a tisztviselői status legalsóbb fokozatának útszámláit számíthassák, amennyiben a napidíj költségei el nem volnának kerülhetők.

Jelentésem tudomásul vételét kérve és a Nagytek[intetű] Igazgatóság kegyes utasításait várva, maradok mély tisztelettel

Hajnal István egyetemi magántanár, hercegi levéltáros¹¹

¹¹ Hajnal István az Esterházy Hercegi Hitbizomány Központi Igazgatóságának, Kismarton, 1925. június 25. (fogalmazvány). MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1122–1123.

A hitbizomány Központi Igazgatósága tehát nemcsak elfogadta Hajnal javaslatait, hanem a kezdeti három, majd hat hallgató helyett – kifejezetten Horváth Gábor titkár utasítására – kilenc felvételét engedélyezte.¹² A toborzásban részt vett még Lukinich Imre (1880–1950) történész, a Magyar Nemzeti Múzeum Országos Széchényi Könyvtárának igazgatója is, aki Hajnal szerint sok tapasztalatot szerzett nehéz sorsú egyetemisták foglalkoztatásában, amikor az Országos Levéltárat költöztették az új várbeli épületbe.¹³ A hat bölcsészen túl – közülük négy Eötvös-kollégista volt – hárman a Műegyetemről érkeztek, ketten pedig már diplomával is rendelkeztek. Hajnal felsorolta a nevüket is a hercegnek:

Bölcsészhallgatók:

Dr. Udvaros József magyar-latin szakos

Ila Bálint történet-latin szakos

Bacsó Nándor matematika-fizika szakos

Szarka Ernő latin-görög szakos

mind a négyen az Eötvös kollégiumból,

Baráth Tibor magyar-történelem szakos

Mátéffy Béla magyar-latin szakos

Műegyetemi hallgatók:

Lázár Jenő okl[eveles] gépészmérnök

Domnanich Imre műegyetemi hallgató

Réczei Géza műegyetemi hallgató¹⁴

Hajnal a kilenc diákot a következőképpen osztotta be a levéltári és részben könyvtári munkálatokra:

Hely és feladat	Kismarton 8 levéltári szoba és a könyvtár rendezése	Fraknó 27 levéltári szoba iratairól jegyzékkészítés, rendezés	Eszterháza levéltári raktár felállítás
Hallgatók	Udvaros József Baráth Tibor Mátéffy Béla	Ila Bálint Bacsó Nándor Szarka Ernő	Lázár Jenő Réczei Géza Domnanich Imre

¹² Az Esterházy Hercegi Hitbizomány Központi Igazgatósága Hajnal Istvánnak, Eszterháza, 1925. július 1. MNL OL P 114. Generalarchív, 25. doboz, f. 1153–1154.

¹³ Hajnal István Esterházy Pálnak, Kismarton, 1925. július 4. (fogalmazvány). MNL OL P 114. Generalarchív, 25. doboz, f. 1152–1153.

¹⁴ Uo.

Közülük Lázár Jenő okleveles gépészmérnököt, miután szívesebben tartózkodott az ipartelepen, mint a levéltárban, kiemelték, és más uradalmi munkákkal bízták meg, így összesen nyolc hallgató maradt Hajnal István szárnyai alatt, akik 1925. július elején kezdték meg az ismerkedést az új környezettel.¹⁵ A hercegi levéltáros részletes utasítást nyújtott át a fiatalembereknek a teendőkről, ezek közül az eszterházai instrukció maradt meg, amelyben egyértelműen kiolvasható, hogy a provenienciát tekintették a fő rendezési elvnek, azaz az iratcsoportokat keletkezésük rendje szerint kellett egyben tartani, és az egyes iratokat nem volt szabad kiragadni az eredeti helyükről, illetve hogy a törzslevéltárba tartozó iratokat (Rep. jelzéssel) ki kellett gyűjteni.

Eszterházai iratok

Futólagos áttekintés után ítélve, főként az eszterházai, süttöri, kapuvári és kismartoni hercegi uradalmak iratai ezek.

Rendezésénél a főelv: visszaállítani az iratokat a régi hivatalos ügykezelés rendjébe. Tehát nem szabad a csomagokat más szempont szerint széjjel venni, pl. évszám vagy községek szerint, hanem úgy kell csoportosítani hagyni őket, ahogyan az egykori ügymenet révén keletkeztek. Így lehet most is legkönnyebben kezelni őket, már csak azért is, mert a régi indexeket, jegyzőkönyveket, melyek ez iratokról szóltak, csak így lehet most is használni.

Meggondolással kell tehát fogni a rendszerezéshez; óvatosan, hogy rend helyett újabb zavart ne okozunk. Az iratok összefüggését kell megfigyelni és megállapítani – mégpedig nem a tartalmi, hanem az ügykezelési összefüggését. Elsősorban tehát az iratok régi csomóit kell lehetőleg érintetlenül hagyni – míg esetleg meg nem győződünk arról, hogy a csomózás téves. Az iratok külső jelzése, számozása elsőrendű útmutatás ebben. De könnyen összetéveszthetők a különböző számadások, ezért élesen meg kell figyelniünk azokat.

Nyert ügyünk van, mihelyt valamely iratcsoomóhoz a hozzátartozott mutatókönyvet sikerül megtalálnunk.

Túlságos aprólékosságra nem szabad törekedni, mert teljes rendet úgy sem lehet elérni egyszerre. Legjobb először nyugodtan megismerkedni az iratokkal: nézegetni azokat – nem pedig mindjárt rendezni akarni. Így rájövünk az egyes ügyágazatokra (pénztári, gazdasági stb.) s azoknak jelzeteire az iratokon.

Nagy nehézséget okoz majd az, hogy ezek az iratok töredékesek csak, a folytonosságot nehéz megállapítani bennük – mert legnagyobb részük elpusztult.

Amikor a rendezés megkezdhető már, tehát a tájékoztatáson már túl vagyunk, akkor sor kerülhet a jegyzék készítésre is. Cél az, hogy a lényegyet felfedő jegyzékünk legyen: tehát megadni, mily ügyágról, milyen évekre kiterjedően vannak aktáink; vannak-e nagy hiányok, stb.

¹⁵Hajnal István Esterházy Pálnak, Kismarton, 1925. július 31. (fogalmazvány). MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1144–1148.

Földkönyvek, úrbéri jegyzékek stb. uradalmak, községek, s azokon belül évszám szerint rendezendők.

Minden aktacsomónál megemlítendő az is, van-e hozzá régi index vagy jegyzőkönyv, hány kötet s mily évekre vonatkozó.

A hercegi uradalmak átnézeti térképe megvan a hivatalokban, valamint a községek uradalom szerinti beosztása is.

Oly iratok vagy könyvek, melyeken ily rendszerű jelzés is van: Fasc. B Rep. 15 N. 22. (esetleg váltakozva piros vagy fekete tintával írva) külön helyezendők.¹⁶

A Fraknóra beosztottak közül Szarka Ernő betegeskedett, és késve érkezett, de a másik két ott dolgozó diák már egy hét elteltével leírta a tapasztalatait Hajnalnak.

Mélyen tisztelt Professzor úr!

Már holnap egy hete lesz, hogy itt tartózkodunk, szükségesnek tartjuk, hogy beszámoljunk a Professzor úrnak a végzett munkánkról és az itteni viszonyokról.

Első napon csak körülnézegettünk és a szakkifejezéseket tanulgattuk és másnap fogtunk hozzá csak a tulajdonképeni munkához. A földszinti levéltár tudniillik teljesen rendezetlen és egy szoba kivételével sehol semmi katalógus vagy index nem volt található. Úgy gondoltuk, hogy leghelyesebb lesz, ha rögtön belefogunk egy részletes és pontos katalóguskészítésbe szobáról-szobára, mivel általánosabb áttekintést nyújtó jegyzék csak az lenne: Számadások X, Y, Z stb. uradalmakból. Így hát nekifogtunk az első szoba egyik nagy állványának, leszedtünk, rendeztünk és felírtunk minden csomagot, úgy, hogy a pottendorfi számadásoknak szerencsésen a végére is értünk. Délelőtt szoktunk dolgozni, délután csak néha megyünk be, mert oly piszkos munka, hogy nagy mosdás és átöltözés következik ebéd előtt. Kérünk arra nézve utasítást, hogy folytassuk-e ezt a munkát vagy valami más irányban haladjunk. Amint látjuk, végezni úgy sem fogunk nyáron az egész levéltárral, ahhoz több ember és sokkal több idő kellene. Úgy gondoljuk, hogy néhány szobáról alapos katalógust, a többiről pedig általánosabb jegyzéket fogunk készíteni. A délutánokat kellemesen töltjük. Sétálgatunk a környéken, beszélgetünk a Licskay házaspárral.¹⁷ Nagyon kedves öregemberek, szívesek hozzánk. Vasárnap, mikor nagyobb csoportokban jöttek a látogatók, mi is felmentünk néhányszor a várba és már szinte mi is tudjuk az öreg mondókáját. Az étkezéssel meg vagyunk elégedve, van olyan, mint a pesti, ha nem jobb. Egy kis szalonnával szoktuk pótolni. A szobánk kellemes, nincs hideg nappal, éjjel kissé hűvösebb és sajnos a takaróinkon megérik, hogy több mint 100 évesek, mint Licskay meséli. Félek, hogy augusztusban fázni fogunk alattuk. Fogasunk, lámpánk van, sőt, virágtartónk is. Takarítás is megfelelő.

¹⁶ Hajnal István: Az Esterháznak elhelyezett egyetemi hallgatóknak adott utasítás d. n. (1925. július). MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1149–1150.

¹⁷ KUNT Gergely/VISKOLCZ Noémi: Az Esterházyak szolgálatában: Licskay Sándor, a fraknói vár várnagya. In: *Gesta* 18 (2019), 3–11.

Van már német társaságunk is. Ott étkezik a vendéglőben egy fiatal bécsi tanító, a vendéglős rokona, azzal szoktunk összeülni és beszélgetni. Csak németül tud. Megismerkedtünk már másokkal is. Ma voltunk lenn Kalkbrennernél, megkínált cseresznyével. Délelőtt volt fenn és segített nekünk az irattárban. Azt mondta, hogy talán holnap is feljön. Bizony sokkal gyorsabban megy a munka, ha hárman vagyunk, nagyon várjuk már Szarka Ernőt. Talán nem is érkezett meg? Nem tudjuk mire vélni hosszú elmaradását. Vagy ott marad végleg Kismartonban?

Végül még egy kissé kellemetlen dolgot kell megemlítenem. Pénzünk bizony fogytán van, s bár kiadásunk a mindennapi kenyerét, szalonna és dohányadagon kívül nincsen, mégis félünk, hogy ha valami történék, pénz nélkül állunk. Kissé kellemetlen volna, ha Licskay bácsihoz kellene fordulnunk. A vendéglőben eddig mindent, amit a menzán kívül fogyasztottunk, kifizettünk s itt sem akarunk azon felül adósságot csinálni. Ezért kérjük Professzor urat, ha nem ütközne valami akadályba, méltóztassék nekünk étkezési számlánk terhére némi pénzt kiutalni.

A Professzor úr instructióit és szíves válaszát várva, maradunk mély tisztelettel,

Ila Bálint, Bacsó Nándor¹⁸

Hajnal július végén már az intenzív levéltári munka első pozitív tapasztalatait összegezte a hercegnek: Eszterházán mintegy 50 egykori főlevéltári okirat került elő nyomtatványok és kézikönyvek társaságában. Kismartonban egy hallgató a levéltári szoba anyagát rendezte, míg egy másik a hitbizományi könyvtár rendezését folytatta, egy harmadik Esterházy Alajos (1844–1912) herceg körülbelül 2000 kötetes – többnyire útleírásokat és sport témájú könyveket tartalmazó – könyvtárát katalogizálta. Rajtuk kívül felvettek még egy burgenlandi teológushallgatót, aki a londoni követ Esterházy Pál Antal (1786–1866) herceg könyveit dolgozta fel. Fraknón két terem rendezésével készültek el az ottaniak.¹⁹ A levélben Hajnal tett egy érdekes megjegyzést: „nem kerülhetett még sor a lakompaki és kőszegi, valamint a dombóvári anyagra sem. A lakompaki a legterjedelmesebb, de mivel ennek magyar területre való csempészését még ez év folyamára Rónay tanácsos úr megígérte, nem szállítottam még egyelőre el jelenlegi helyéről.”²⁰ Mindez az jelenti, hogy az Ausztriához került uradalmakból, mint amilyen a lakompaki is volt, továbbra is igyekeztek a levéltári anyagot titokban Magyarországra menteni.

A szorgalmas munka jutalmaként Hajnal egy különlegességgel lepte meg a fraknói hallgatókat augusztus folyamán, egy négynapos bécsi utat kaptak ajándékba szállással és étkezéssel, amelynek során múzeumokat látogattak, és megismerték Bécs belvárosát. Erről egy köszönőlevelet is küldtek a levéltárosnak:

¹⁸ Ila Bálint és Bacsó Nándor Hajnal Istvánnak, hely és dátum nélkül [1925. július eleje]. MNL OL P 114. Generalarchív, 25. doboz, f. 1216.

¹⁹ Hajnal István Esterházy Pálnak, Kismarton, 1925 július 31. (fogalmazvány). MNL OL P 114. Generalarchív, 25. doboz, f. 1144–1148.

²⁰ Uo.

Kedves Professzor úr,

Már régen akartunk írni Professzor úrnak, de vártuk Mátéffy barátunk beígért látogatását s vele akartuk küldeni ezt a levelet. De miután ez úgy látszik elmaradt, nem várunk tovább.

Mindenekelőtt köszönjük a pénzt, melyet tegnap megkaptunk s itt küldünk egy régebbi elismervényt, mellyel emlékeztünk szerint még adósak vagyunk. A mostani pénzről az elismervényt Licskay bácsinak adtuk át.

Munkánk elég jól halad, az első szoba összerendezés után mi Szarka Ernővel hozzáfogtunk a kismartoni uradalom összes számvevősegi és katalogizálásához, ugyanezt teszi Ila Bálint a fraknói uradalom aktáival. Úgy gondoljuk, hogy ez a methodus lesz a leginkább célravezető. Ha ezek után marad még időnk, ami biztosra vehető, még egynéhány közelben lévő uradalmat fogunk feldolgozni. A szobáról-szobára való haladás azért nem oly célszerű, mert össze vannak keverve az iratok és így tulajdonképp semmi eredményre nem jutnánk. Nem tudom, hogy Professzor úr hasonló véleményen van-e.

Bécsi utunk nagyon szépen sikerült. Nagyon köszönjük Professzor úr szíves gondoskodását, melynek folytán kellemes lakást kaptunk s egyáltalában lehetséges volt bécsi utunk. Megnéztünk mindent, amit csak a négy nap alatt lehetett: a Burgot, Kaisergruftot, Pratert, múzeumokat, Belvederét, Schönbrunn és általában a bécsi nevezetes épületeket. Oly sok szépet és érdekeset láttunk s annyi képtárat, hogy már egész belekábultunk s jól esett visszatérni nagyon a nyugodt, méltóságos Fraknóba.

Most már nyugodtan folytatjuk eddigi életünket. A napokban délután voltunk Sauerbrunnban, 2-8-ig oda-vissza megjártuk s még volt alkalmunk egy kis cigányzenét is hallgatni. Szerencsére két nap óta gyönyörű idő volt, talán kárpótlásul az egy heti téli időjárásért.

Licskay bácsi egyesített takarítási és mosási számlánkat Professzor úrnak elküldte esetleges kiegyenlíthetés végett. Ha ez nem volna lehetséges, kérjük Professzor urat, hogy erről minket értesíteni méltóztassék, hogy aszerint bánjunk a pénzünkkel. Sajnos, Fraknó, különösen a várvidék olyan nyaralószertűleg van berendezve, hogy Bécsben 2/3 rész annyiba kerülne ellátásunk. A Professzor úrnak minden jót kívánva, mély tisztelettel üdvözlötüket küldik
Bacsó Nándor, Szarka Ernő, Ila Bálint²¹

Az egyetemisták augusztus végén fejezték be a munkájukat a levéltárakban. Az eredményeket tartalmazó beszámolóikat szeptember folyamán vette kézhez Hajnal István. Fraknón Ila Bálint a több szobában szétszóródott fraknói számadásokat válogatta össze, majd jegyzéket készített róluk, és a polcokra is jelöléseket ragasztott. Úgy vélte, hogy „ez az anyag nagyon megérdemelné a rendezést, a gondozást. T.i. minden rend nélkül ott hevernek a polcokon, bedobálva az állványok alá. Több csomag levelet, teljesen rothadásnak indulva, ki kellett hordatnom, nehogy a többi is lassan-lassan

²¹ Bacsó Nándor, Szarka Ernő és Ila Bálint Hajnal Istvánnak, Fraknó, 1925. augusztus 5. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1191–1192.

megrohadjon tőle”.²² Azt javasolta, hogy az uradalmak szerinti rendezést követően készüljön egy teljes áttekintés és egy cédulakatalógus. Tartalmi szempontból a birtokpolitikára nézve tartotta nagy jelentőségűnek az ott lévő különféle forrástípusokat.²³ Bacsó Nándor és Szarka Ernő a kismartoni számadásokkal foglalatostkodtak Fraknón. Ők is azt tapasztalták, hogy a kápolnából nyíló szobában „össze voltak dobálva a legkülönbözőbb uradalmakból származó iratok, melyeket csak hosszú munka árán tudtunk rendezni”.²⁴ Ilához hasonlóan ők is elkészültek egy áttekintő jegyzékkel. Bacsó véleménye szerint ehhez a levéltárhoz külön szakember kellene, mert „a jelenlegi állapotban egyedül a várgondnok ismeri és ismerheti ki magát az irattárban. Ha ő valami okból a várat elhagyná, nincs jelenleg senki, aki őt ebben pótolhatná. Távozása után egy iratocska megkeresése esetleg két-három napi fáradságos kutatást igényelne és talán teljesen eredménytelen maradna.”²⁵

Kismartonból Mátéffy Béla adott le egy részletes jelentést, amely szakszerűségével kiemelkedett a többi közül.

Jelentés

A kismartoni Esterházy hercegi vár északnyugati toronyszobáiban található iratokat a kimondottan számvevőségi és pénztári iratok egy részének kivételével átnéztem, lehetőséghez képest csoportosítottam és magyarázó feliratokkal láttam el.

A szobák jelölése az alábbiakban:

„L” – a Leopoldinum felé néző sarokszoba, a bejárattal szemben.

„K” – a Kálvária felé néző sarokszoba a bejáratról balra.

„S” – az előbbi melletti sötét szoba.

Az iratok közt a következő nagyobb csoportok vannak.

„S” szobában:

1. Alsóuradalmi főkerületi főtiszttség (Krasznay Mihály, Pécs) aktái fasciculusokban 1895–1894 években.
2. Felsőuradalmi főkerületi főtiszttség (Sissovics Károly, Kőszeg-Léka) aktái fasciculusokban 1886–1894 években.
3. Rábaszabályozási akták.
4. Sopron vármegye megyegyűléseitől küldött jelentések jegyzőkönyvek, igazgatósági iktatószámmal is 1813, 20, 36, 39, 42, 47 években.

²² Ila Bálint Hajnal Istvánnak, Budapest, 1925. szeptember 2. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f.1182–1182.

²³ Uo.

²⁴ Bacsó Nándor Hajnal Istvánnak, Budapest, 1925. szept. 22. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1187–1188.

²⁵ Uo.

5. Országgyűlésről küldött jelentések jegyzőkönyvek. Igazgatósági iktatószámmal is 1825, 26, 30, 47, 48 években.

„K” szobában:

6. Uradalmi kormányzósági akták (Domainen Direction)

1805 és 1825 közti időkből több külön csomóban.

7. Különböző gazdaságok jövedelmi kimutatásai az 1833-tól 1838-ig terjedő 5 évi időszakra nézve. Külön csomókban.

8. Eszterházy Pál herceg londoni követ iratai uradalmi ügyekkel kapcsolatban 1833. szeptember – 1834. május.

„L” szobában:

9. Számvevőségi akták fasciculusokban 1879–1920.

10. Templomszámadások fasciculusokban 1860–1920.

11. Jogtanácsosi ügyiratok (dr. Mayer, Deszkásy Boldizsár).

Római számmal ellátott kék kartonborítékokban 1860–1900 közti időből.

12. Központi ügyészi iratok (Deszkásy) 1884–6.

13. Központi igazgatósági iratok, melyek az ügy (jog) igazgatásra is vonatkoznak. 1820 és 1850 közti évekből.

14. Polgári perek táblázatos kimutatásai (összeállították a hercegi ügyészek) 1852, -5, -6, -8 évekből.

15. Tamáska István ügyvéd és hercegi ügyész iratai.

16. Maradványföld-, szőlő-, úrbér- stb. váltságokra vonatkozó kimutatások, könyvek.

17. Eszterházyai erdőhivatali akták 1806, 18, 26, 34, 44, 45.

18. Kismartoni erdőhivatali akták 1830, 34, 43, 45, 46, 48, 52.

19. Főerdő- és vadászmeisteri hivatali aktái, Kismarton 1810, 11, 60.

20. Csávai agyagárugyár számadásai.

21. Szt. Margittai kőbánya számadásai.

Ezekon kívül tartalmi vonatkozás alapján ideiglenesen egyberaktam iratokat, melyek

1. erdészetre vonatkoznak (K és L)

2. különböző igazgatással (Zichy-féle administracio, Fábry, Palkovics, Horváth, Bubics, Zárgondnokság, Haller központi igazgató) függenek össze (S)

3. építészeti ügyei (L)

4. leltárok (L)

5. szőlő- és pincekezelés (L)

6. kölcsönökre vonatkozó iratok (S).

Az iratok közt található még a (K) szobában:

1. Birtokkönyvek:

a. Borisfalva (rétek és szántók) 1725-től vezetve

b. Borisfalva (rétek és szántók) 1757-től vezetve

c. Borisfalva (szőlők) 1757-től vezetve

d. Ritzing (szőlők) 1758-tól vezetve

2. Árva (hagyaték) könyvek:

a. Borisfalva 1772–1826

b. Lakendorf 1761–1816

c. Ritzing 1746–1777

d. felső és alsó Rabnitz és Schweingrab 1772–18..[!]

3. A Stallgebäude építésére vonatkozó elszámolási iratok 1798.

4. A vártéri vaskapu építkezésére vonatkozó iratok 1794.

5. A fraknoi kórháznak az alapításától fogva vezetett gazdasági naplója. Eredeti és egy másolata. A sötét szoba melletti sarokszoba (K) padlózatán vannak kirakva mindazok a könyvek (törvények, utasítások, gazdasági könyvek), naptárak (országos sematizmus; győri egyházmegyei sematizmus), folyóiratok (Köztelek, Borászati Lapok) stb., melyek az irattári anyaggal nem függenek össze szorosabban, hanem esetleg a könyvtárban volnának elhelyezendők.

A térképészeti osztály egyik sarokszobájában egymásra rakva vannak még iratok, melyek a fönt elsorolt iratokkal összefüggésben állnak s melyek áttekintése és a többivel való egybevetése után lehetne csak tiszta képet nyerni a teljes anyagról.

Szerény véleményem szerint először nagyjában kellene szétválasztani a különböző helyről származó iratokat (számvevőség, pénztár, gazdasági ágak, építészet stb.), hogy azután az egyes csoportokon belül könnyebben lehessen áttekintő képet nyerni és ennek megfelelően az eredeti rendet helyreállítani. Így ellenben, míg egyrészt alig lehet az egyes, igen sokszor teljesen különálló iratok közt a szerves összefüggést hamarosan megtalálni (különösen áll ez a számvevőségi iratokra), másrészt a pusztán csak az iratok alapján nyert összkép, mely szerint a rendezés története, állandóan módosul, olyannyira, hogy szilárd támpontot, különösen kezdetben, igen nehéz szerezni. A munka folytatására nézve szerény véleményem az volna, hogy az illető, akinek már valamilyen képe van az egészről, a még hátralévő anyagot is nézze át, ennek megtörténete után a nagy csoportokat válassza szét és az egyes csoportokon belül kezdje el a végleges rendezést, ami ezek után már sokkal gyorsabban és biztosabban fog menni.

Mátéffy Béla bölcsészettan hallgató²⁶

Eszterházán Réczei Gézáék a főként számadásokból és peres ügyekből álló iratokat rendezték: „az I. számú szekrény két felső polca az ott lévő névjegyzék szerint csoportosított községek pénztári számadásai. Az alatta lévő két polcon található eme szekrényben volt többi iratok a régi ügymeneti sorrendbe visszaállítva. Felülről a negyedik polc jobb sarkában vannak a peres ügyek. A szekrény legalsó részén felesben a központi iratok és egy rendezetlen csoport.”²⁷

²⁶ Mátéffy Béla Hajnal Istvánnak, Budapest, 1925. szeptember 18. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1184.

²⁷ Réczei Géza és Domnanich Imre Hajnal Istvánnak, Eszterháza, 1925. szeptember 15. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1185–1186.

Az egyetemisták két hónapnyi munkájáról Hajnal István 1925. október 18-án tett jelentést a hercegnek. Meglátása szerint Fraknón az irattár nagy részéről egy szép jegyzéket állítottak össze, Kismartonban Alajos herceg könyvtárát és a hitbizományi könyvtár szépirodalmi részét katalogizálták. Kedvezőbb körülmények között nagyobb eredmények is születhettek volna – ezalatt arra gondolhatott Hajnal, hogy betegség miatt több hallgató kiesett, és ő maga pedig, sok egyéb elfoglaltsága lévén, nem tudta rendszeresen ellenőrizni a diákokat –, de ennyire tellett ügyszeretetük mellett. Arra kérte a herceget, hogy legyen meg az akarat „a hercegi irattárak hatalmas tömegeinek rendbehozására, mely évszázadok mulasztásának helyrehozatalát jelenti s valóban fejedelmi ajándékot a magyar művelődés számára”.²⁸ Hajnal beadványára ismét Horváth Gábor válaszolt: a hallgatók beszámolóiból kiragadva egy-egy mondatot összességében úgy ítélte meg a munkájukat, hogy teljesen „illuzorikus” volt, azaz nem hozott eredményt, igaz, belátta azt is, hogy „az óriási levéltári anyag rendezése állandó munkaerőt, sőt, munkaerőket igényel”.²⁹ A megbántódott Hajnal néhány sort rájegyzetelt Horváth levelére, őszinte gondolatait feltehetőleg nem írta meg a titkárnak: „senki nem ismeri ki magát oly anyagban, mit először látott; tartalmát, elrendezését csak hosszabb munka után állapíthatja meg. Illuzorikusnak azért sem lehet mondani, mert hisz a terjedelmes jegyzékek maguk is ez ellen bizonyítanak.”³⁰

Ezt követően többet nem alkalmaztak egyetemistákat a hercegi levéltárban, de Hárich János személyében felvettek egy fiatal szakembert.³¹ Hajnal még négy évig szolgált Esterházy Pálnál, végül a tudományos pálya mellett döntött, és amikor 1930-ban kinevezték a Pázmány Péter Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Egyetemes Történelem Tanszékére nyilvános rendes professzornak, távozott a hitbizományból.³² A hallgatók közül többen tanárként folytatták a pályafutásukat, így Udvaros József (1902–1966) előbb a békéscsabai Evangélikus Gimnáziumban, majd a budapesti Eötvös József Gimnáziumban, Szarka Ernő a Madách Gimnáziumban, Mátéffy Béla (1902–2002) Csurgón és Székelyudvarhelyen tanított. Néhányan tudományos pályára léptek: Ila Bálint (1903–1975) történelem–latin szakos diplomája megszerzése után négy évtizedet töltött el az Országos Levéltárban, ahol a középkori gyűjtemény legjobb szakértőjévé vált.³³ Baráth Tibor (1906–1992) a Magyar Nemzeti Múzeum után a kolozsvári egyetemre került történészként, 1945-ben Franciaországba, később Kanadába emigrált. A magyar őstörténetről és a sumér–magyar rokonságról

²⁸ Hajnal István Esterházy Pálnak, Kismarton, 1925. október 18. (fogalmazvány). MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1174–1178.

²⁹ Horváth Gábor Hajnal Istvánnak, Budapest, 1925. október 24. MNL OL P 114. Generalarchiv, 25. doboz, f. 1155–1156.

³⁰ Uo.

³¹ Viskolcz, 51.

³² Viskolcz, 53–54.

³³ КОМJAҒҢЫ Miklós: Ila Bálint (1903–1975). In: *Levéltári Szemle* 26 (1976), 281–284.

írt ezoterikus könyvei és publikációi nem vívták ki a szakma elismerését.³⁴ Bacsó Nándor (1904–1974) viszont ismert és nagyra becsült meteorológus és klímakutató lett, az Agrártudományi Egyetem professzoraként vonult nyugdíjba.³⁵

Hajnal István a levéltárosi pályára lépő Ila Bálinttal maradt összekötötésben, aki 1929-ben fraknói kutatásokat tervezett, és ehhez kért engedélyt:

Kedves Pista Bátyám!

Néhány napig itt dolgozom ismét a bécsi Hofkammerarchivban, a jövő hét elején szeretnék azután ismét Pestre utazni. Útközben azonban állomásozni óhajtanék Fraknóban néhány napot és ezt a jó alkalmat egyúttal arra is kihasználni, hogy ott a levéltárban egy kicsit széjjelnezzek. A tekintetben óhajtanék ott t.i. tájékozódni, hogy a világi nagybirtok szervezetére vonatkozólag a 16. században milyen anyagot lehetne ott találni. Amint én még visszaemlékszem, a fraknói levéltár e tekintetben nagyon gazdag.

Licskay bácsi nekem azt írta kérdésemre, hogy ő nem ereszthet be engem még tájékozódni sem a levéltárba hercegi engedély nélkül, hanem forduljak e tekintetben Hozzád, Pista bátyám és a Te szíves engedélyedre örömmel lát ismét öreg bagolyvárában. Arra kérnélek tehát mély tisztelettel Pista Bátyám, hogy ha az semmi nehézséget nem okoz, szíveskednél nekem eme kis tájékozódást a fraknói levéltárban engedélyezni. Ismétlem, kedden 24-én szeretnék oda utazni és szombatig ott lenni. Természetesen eme idő alatt semmiféle adatgyűjtésre nem gondolok, mert hiszen ez hercegi engedély nélkül tényleg nem lehetséges. Ellenben egy későbbi terminusra szeretnék azután hercegi engedélyt is szerezni bizonyos adatgyűjtésre; amennyiben ez leküzdhetetlen nehézségekbe nem fog ütközni.

Nagyon kérlek, tehát, Pista bátyám, hogy szíveskedjél engem ide Bécsbe értesíteni, hogy amennyiben a dolog lehetséges, kedden, 24-én Fraknóba utazhassam.

Kérésem teljesítését remélve, előre is hálás köszönetet küldök tiszteletteljes üdvözlettel Ila Bálint³⁶

Összegzés

Az 1920-as évek közepén az Esterházy hercegi levéltár iratanyaga rendezetlen és nehezen kezelhető állapotban volt, miután a birtokokat az első világháborút követő területi változások jelentősen széttagolták. Hajnal István történész-levéltáros felismerte,

³⁴ ABLONCZY Balázs: Ördögsekéren. Baráth Tibor párizsi évei (1930–1939). In: *Történelmi Szemle*. 58 (2016), 429–450.

³⁵ MAROSI Sándor: Búcsúbeszéd Bacsó Nándor ravatalánál. In: *Földrajzi Közlemények*. Ú. f. 22 (1974), 88–89.

³⁶ Ila Bálint Hajnal Istvánnak, Bécs, 1929. szeptember 18. MNL OL P 114. Kutatási csomagok, 40. doboz, D.2. köteg, f. 502.

hogy a költözések közepette felhalmozódott iratmennyiség feldolgozásához segítségre van szükség. Javaslatára egyetemi hallgatókat vontak be a levéltári és könyvtári rendezésbe három helyszínen is, Kismartonban, Fraknón és Eszterházán. Feladataik közé tartozott az iratok csoportosítása – különös hangsúlyt fektetve az iratok eredeti rendjének megőrzésére –, jegyzékelése, valamint könyvtári katalógusok készítése. A hallgatók lakhatást, ellátást, utazási költségtérítést és tandíj-hozzájárulást kaptak. A két nyári hónapot, júliust és augusztust végigdolgozták, jutalmul néhányan Bécsbe is kirándulhattak. A benyújtott beszámolóik alapján a rájuk bízott levéltári anyagot sikerült rendezniük és jegyzékelniük. Mindezek ellenére Horváth Gábor hercegi titkár kételyeit fejezte ki az eredményességet illetően, míg Hajnal hasznosnak ítélte meg a programot. A tapasztalatok összességében azt mutatták, hogy a történeti iratok szakszerű rendezése előképzettséget és folyamatos jelenlétet igényel. S bár a későbbiekben nem alkalmaztak egyetemistákat levéltári munkára a hercegi hitbizományban, Hajnal István a korabeli levéltári gyakorlatban egyedülálló ötletet tudott megvalósítani Esterházy Pál herceg támogatásával.

UNIVERSITY STUDENTS IN THE ESTERHÁZY PRINCELY ARCHIVE IN 1925

In the mid-1920s, the documents of the Esterházy Princely Archives were in a disorganized and difficult-to-manage state, after the estates had been significantly fragmented by the territorial changes following World War I. Historian-archivist István Hajnal (1892–1956) recognized that help was needed to process the volume of documents. At his suggestion, university students were involved in the organization of the archives and libraries at three locations, in Kismarton, Fraknó and Eszterháza. Their tasks included grouping the documents—with particular emphasis on preserving the original order of the documents—, cataloguing them, and preparing library catalogues. The students received housing, board, travel expenses and a tuition contribution. They worked throughout the two summer months, July and August, and some were even allowed to go on a trip to Vienna as a reward. Based on their submitted reports, they managed to organize and catalogue the archival material entrusted to them. Despite all this, the princely secretary Gábor Horváth expressed doubts about its effectiveness, while Hajnal considered the program useful. Overall, the experiences showed that the professional organization of historical documents requires prior training and continuous presence. And although university students were not later employed for archival work in

the princely collections, Hajnal was able to implement an idea that was unique in contemporary archival practice with the support of Prince Pál Esterházy.